

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΜΑΙΡΗΣ ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ

Ἡ δημιουργία μιᾶς κοινωνίας ἀνθρώπων ὀδήγησε ἀπὸ πολὺ νωρὶς στὴν συνειδητοποίηση τῆς ὑπάρξεως ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ δικαιωμάτων· ὡστόσο, ἡ σημαντικὴ ἀξία τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων ἀναγνωρίστηκε ἀρκετὰ ἀργά. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἡ Φιλοσοφία, ἡ Πολιτικὴ καὶ τ' Ἀνθρώπινα Δικαιώματα —προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης προόδου— συνυπάρχουν. Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι πού ἀναζήτησαν τὴ συστηματικὴ γνώση καὶ ἔθεσαν τὶς πρῶτες βάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς λογικῆς καὶ τῆς μεθοδολογίας, οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἄνθρωποι ἐρεύνησαν τὸν ἄνθρωπο ὡς πρακτικὸ, πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ ὄν, διατυπώνοντας συγχρόνως κοινωνικοὺς καὶ ἠθικοὺς κανόνες, πού κατοχύρωναν τὰ πρῶτα ἀτομικὰ δικαιώματα.

Ἡ φιλοσοφία, οἱ Διακηρύξεις γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ πολιτικοκοινωνικὸ καθεστῶς ἀποτελοῦν τρεῖς πόλους ἀλληλοεξαρτώμενους, πομπούς καὶ συγχρόνως δέκτες· οἱ σχέσεις τους δὲν περιορίζονται σὲ μιὰ τριαδικὴ συζυγία. Ἡ Φιλοσοφία (καὶ κατ' ἐπέκταση ἡ ἐπιστήμη) ἀποτελεῖ, πράγματι, ἓνα ἐργαλεῖο ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου· τὸν ἀπελευθερώνει ἀπὸ τὶς ἐπιβαλλόμενες ἀπὸ τὴν φύση ἀντιξοότητες. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς κινητήριες δυνάμεις τῆς προόδου πού εὐνοοῦν τὸν σεβασμὸ πρὸς τ' ἀνθρώπινα δικαιώματα, καθὼς καὶ τὴν ἐξάπλωσή τους. Ἀπαραίτητο ἐργαλεῖο σὲ πλήρες δημοκρατικὸ καθεστῶς, ἡ φιλοσοφικὴ διατριβὴ βοηθᾷ στὴν καλύτερη κατανόηση τῶν δημοκρατικῶν ἐπιλογῶν. Οἱ κοινωνικὲς δυνάμεις ἐμπεριέχονται στὴν ἀνθρώπινη φύση· ὅταν αὐτὴ βρίσκεται ὑπὸ ἔλεγχου, οἱ πολῖτες ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ πράττουν μὲ μεγαλύτερη ἐλευθερία.

Τὰ μειονεκτήματα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων περιορίζονται ὡς πρὸς τὶς ἐπιπτώσεις τους ἀπὸ κανόνες πού διέπουν τὴν κοινωνία. Ἀποτελοῦν, ἄραγε, οἱ κανόνες αὐτοὶ τροχοπέδη στὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα; Ὁχι ἐὰν οἱ κανόνες αὐτοὶ ἔχουν, πράγματι, ἀποφασιστεῖ καὶ ἐπιβληθεῖ συλλογικὰ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐνδιαφερομένων ἀτόμων (ἐννοία τῆς δημοκρατίας, τῆς αὐτοδιοικήσεως). Ὡστόσο, «δίκαιο εἶναι ν' ἀκολουθεῖται αὐτὸ πού εἶναι δίκαιο· εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀκολουθεῖται αὐτὸ πού εἶναι τὸ πιὸ ἰσχυρό. Ἡ δικαιοσύνη δίχως τὴν ἰσχύ εἶναι ἀδύναμη, ἡ ἰσχύς δίχως τὴν δικαιοσύνη εἶναι τυραννικὴ... Πρέπει, λοιπόν, νὰ βάλουμε μαζὶ τὴν δικαιοσύνη καὶ τὴν ἰσχύ, καὶ γιὰ νὰ γίνῃ αὐτό, πρέπει αὐτὸ πού εἶναι δίκαιο νὰ εἶναι ἰσχυρό ἢ αὐτὸ πού εἶναι ἰσχυρό νὰ εἶναι δίκαιο»¹.

Ἡ Δικαιοσύνη εἶναι συνώνυμο τῆς ἠθικῆς (πού ἀποτελεῖ βασικὸ κλάδο τῆς φιλοσοφίας)· ἡ ἰσχύς εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς ἐξουσίας, δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς. Τ' ἀνθρώπινα δικαιώματα, πού ἀνήκουν στὸ Δίκαιο, εἶναι ἀπόρροια τῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ δὲν μποροῦν νὰ γίνουν πράξη παρά μόνο μὲ τὴ βοήθεια τῆς πολιτικῆς. Ἡ θεμελίωσή τους προϋποθέτει ὄχι μόνο μιὰ προσέγγιση ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς

φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου, ἀλλά μιά δυναμική θεώρηση μέ τήν ἀρωγή τόσο τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ὅσο καί τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας. Πράγματι, τ' ἀνθρώπινα δικαιώματα —ή ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικοπολιτικῆς συνειδήσεως— εἶναι περισσότερο θέμα αἰώνων παρά ἐτῶν. Καί ἐκεῖ ἀκριβῶς ἐγκείται ἡ διαχρονικότητα τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Πρόκειται γιά τά ἀτομικά, πολιτικά, οἰκονομικά, πνευματικά καί κοινωνικά δικαιώματα, ὅπως αὐτά διαμορφώθηκαν διαχρονικά, διατρέχοντας τήν ὁδό τῆς δυναμικῆς ἠθικῆς πού ὀδηγεῖ ἀπό τήν «ψυχολογική ἐλευθερία»² —τήν ἀρχική ἐλευθερία—, στήν τελική ἐλευθερία.

Ἡ φιλοσοφία καί οἱ τέσσερις Διακηρύξεις γιά τ' ἀνθρώπινα δικαιώματα³, πού ἔχει καταγράψει ἡ ἱστορία, ἔχουν δύο κοινές ἐπιδιώξεις: τήν κατοχύρωση τοῦ δικαιώματος πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος νά ζεῖ καί ν' ἀναζητᾷ τήν εὐτυχία. Στήν προσπάθεια αὐτή τό Δίκαιο συνεισφέρει μέ τίς νομικές ἐγγυήσεις πού προσφέρει γιά τήν διαφύλαξη τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ὡστόσο, ἡ πολιτική βούληση ἀποτελεῖ τήν προϋπόθεση *sine qua non* τῆς πρακτικῆς ἰσχύος τῶν ἐγγυήσεων αὐτῶν.

Τριάντα περίπου χρόνια μετά. Ἡ πάντα ἐπίκαιρη «ἐκκλήση τῶν Russell-Einstein»⁴ —ἐν ὄψει τῶν συνομιλιῶν κορυφῆς γιά τήν μείωση τῶν ἐξοπλισμῶν— ἀποτελεῖ μοναδική καταγραφή τῶν σχέσεων μεταξύ Φιλοσοφίας-Ἐπιστήμης, Πολιτικῆς καί Δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου: «Βλέπουμε νά μᾶς προσφέρεται, ἐάν κάνουμε αὐτή τήν ἐπιλογή, μιά συνεχῆς πρόοδος στό δρόμο τῆς εὐτυχίας, τῆς γνώσεως καί τῆς σοφίας. Θά διαλέξουμε, ἀντίθετα, τόν θάνατο γιατί δέν θά ἔχουμε μπορέσει νά ξεχάσουμε τίς διαφορές μας; Ὡς ἀνθρώπινα ὄντα, ἀπευθύνουμε ἐκκλήση πρὸς τά ἀνθρώπινα ὄντα: θυμηθεῖτε πῶς ἀνήκετε στήν ἀνθρωπότητα καί ξεχᾶστε τά ὑπόλοιπα. Ἐάν εἴστε ἱκανοί γι' αὐτό, ἕνας νέος Παράδεισος σᾶς περιμένει· ἐάν εἴστε ἀνίκανοι, ὑπάρχει κίνδυνος γιά παγκόσμιο ἀφανισμό».

Ἡ «ἐκκλήση Russell-Einstein» ἀναφέρεται σαφῶς στόν κίνδυνο πού διατρέχει ἡ ἀνθρωπότητα ἀπό τήν πιθανότητα ἑνός πυρηνικοῦ ὀλοκαυτώματος. Ὡστόσο, οἱ συναντήσεις κορυφῆς γιά τόν ἀφοπλισμό, καθῶς καί οἱ διάφορες εἰρηνιστικές ὀργανώσεις, δέν ἀποτελοῦν, κατά μία ἔννοια, *πρωθυστερες* κινήσεις γιά τήν ἐπίλυση τοῦ ζωτικοῦ προβλήματος τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους; Θά ἔλεγα, μάλιστα, πῶς ὁ φόβος τοῦ θανάτου μετά ἀπό ἕνα πιθανό, μελλοντικό ὀλοκαύτωμα, ἀνήκει, καί αὐτός, στίς «πολυτέλειες» τοῦ ἀνεπτυγμένου τεχνολογικά καί οἰκονομικά κόσμου. Γιά τόν πληθυσμό τοῦ Τρίτου Κόσμου⁵ πού ἀφανίζεται καθημερινά ἀπό τήν ἀσιτία, ἕνας τέτοιος κίνδυνος τόν ἀφήνει ἀδιάφορο. Γι' αὐτόν, τό μοναδικό *ὑπαρκτό* πρόβλημα εἶναι ἡ εἰκόνα —καί ὄχι ἡ ἰδέα— τοῦ θανάτου ἀπό πείνα.

Ἡ πρωθυστερη αὐτή ἀξιολόγηση τῶν κινδύνων πού ἀπειλοῦν τήν ἀνθρωπότητα, θά μπορούσε κάλλιστα ν' ἀποδοθῆ μέ τήν γνωστή πιραντελική διατύπωση: «Ὁ καθένας μέ τήν ἀλήθεια του». Ὄταν ἀκόμη ἡ Οἰκουμενική Διακήρυξη τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων προδίδεται καθημερινά, ὅταν ἀκόμη τά προηγμένα κράτη ἀδυνατοῦν νά ἐγγυηθοῦν γιά τήν ἐπιβίωση (πόσο μᾶλλον γιά τήν καλή διαβίωση, τήν «εὐτυχία») τῶν τριτοκοσμικῶν πληθυσμῶν, δέν εἶναι ἄκαιρες οἱ ὁποῖες κινήσεις γιά εἰρήνη καί γιά ἀφοπλισμό; Στό κοινό ἐρώτημα, στό ὁποῖο ἡ Φιλοσοφία, ἡ Πολιτική καί οἱ Διακηρύξεις τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων καλοῦνται ν' ἀπαντήσουν: «ποιός ὑπερασπίζεται τί» ἡ μόνη δυνατή ἠθική ἀπάντηση

είναι: «εγώ, και μόνον εγώ, υποχρεούμαι να υπερασπιστώ τα δικαιώματα των άλλων, οί άλλοι, και μόνον οί άλλοι, υποχρεούνται να υπερασπιστούν τα δικά μου». Διότι δικαίωμα δέν είναι μόνο δικαίωμα για κάτι, αλλά και πάντοτε όφειλή προς κάτι. Δικαίωμα σημαίνει «δέσμευση»: «δύνασαι, διότι όφείλεις», θά πει ό Kant.

Βέβαιον είναι, πώς για τίς παραπάνω θέσεις, θά υπάρξει κι ό αντίλογος: μείζον, αυτή τή στιγμή, πρόβλημα άποτελεί ό κίνδυνος των πυρηνικών, ένώ, παράλληλα μέ τίς ειρηνιστικές κινήσεις τους, οί οργανώσεις αυτές, κατά τόν ένα ή άλλο τρόπο, ένδιαφέρονται και για τόν έπισιτισμό του Τρίτου Κόσμου. Ή γράφουσα, στό σημείο αυτό, θά 'θελε να διευκρινίσει πώς οί συλλογισμοί της δέν στρέφονται, κατ' ανάγκη, κατά των συναντήσεων κορυφής και κατά των ειρηνιστικών κινήματων. Είναι προφανής, άλλωστε, ή σχέση τους ως αίτιου και αίτιατου. Έχει, όμως σκεφτεί κανείς ποτέ να συγκρίνει τόν αριθμό των θυμάτων —όχι, βέβαια, των υποθετικών— από τά πυρηνικά «όλοκαυτώματα» που έχει καταγράψει ή ιστορία, μέ τόν πραγματικό αριθμό των ανθρώπινων όντων που άφανίζονται καθημερινά από άσιτία; Έχει σκεφτεί κανείς ποτέ ποιό είναι τό οργανωτικό κόστος των ειρηνιστικών οργανώσεων, και πόσο θά είχε μεταβληθεί ή εικόνα του κόσμου αν τό κόστος αυτό είχε διοχετευθεί στον Τρίτο Κόσμο; Έχει σκεφτεί κανείς ποτέ τήν πιθανότητα, αν ή αξιολόγηση έκ μέρους του προηγμένου κόσμου παραμείνει στό πρωθύστερο σχήμα της, ενός «έγκλωβισμού» τής «ντροπής του αιώνα» μας⁶ «σε θεσμικό πλέον πλαίσιο, τίς συνέπειες του όποιου θά υποστούν οί έπερχόμενες γενεές»⁷;

«Έξισ θεωρητική του άληθοϋς» ή Φιλοσοφία, «λόγος άληθής επί διανοία άμετάπτωτος» ή Έπιστήμη, «έπιστήμη καλών και συμφερόντων» ή πολιτική⁸, άλληλοεξαρτώμενες, άποτελούν, κάτω από τίς σημερινές συνθήκες, τήν μόνη, ίσως, έλπίδα για μιά «κοινωνία πλήθους ανθρώπων αυτάρκη προς ευδαιμονίαν»⁹. Γιατί «μιά ζωή δέν άξίζει τίποτε· τίποτα όμως δέν άξίζει όσο μιά ζωή»¹⁰.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. PASCAL, *Pensées*, V, 298 (έκδ. Seuil, 1963, σελ. 512).
2. Όπως θά πει και ό Ισπανός ανθρωπιστής Pedro LAIN.
3. Πρόκειται για τήν Διακήρυξη τής άμερικανικής Άνεξαρτησίας (1776), για τήν Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου και του Πολίτου (1789), για τήν έφήμερη Διακήρυξη των ανθρώπινων Δικαιωμάτων του 1793 και για τήν Οίκουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου (1948).
4. Ύπεγράφη το 1955 από τους: M. Born, P. W. Bridgman, A. Einstein, L. Infeld, F. Joliot-Curie, H. J. Muller, L. Pauling, C. E. Powell, J. Rotblat, B. Russel και H. Yukawa. Τό Μανιφέστο αυτό όδήγησε στην ίδρυση του Κινήματος Pugwash (βλ. "Le Monde Diplomatique" του Σεπτεμβρίου 1976).
5. Τόν όρο εισήγαγε ό Alfred Sauvy τό 1956.
6. L. J. LEBRET, *Le drame du siècle*, ΕΗ-ΕΟ, 1967.
7. Παράφραση διατυπώσεως του BERGSON (*Les deux sources de la morale et de la religion*, 1932).
8. ΠΛΑΤΩΝΟΣ *Όροι* (416b, 414b-c, 413b αντίστοιχα).
9. Βλ. άνωτ. *Πολιτεία*, 413e.
10. Paul VALERY.

ΜΑΙΡΗ ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ
ΔΕΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΑΘΗΝΑ